

ЕКСПРЕСИВНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ПЛЮРАТИВНИХ ФОРМ ОНІМІВ (на матеріалі поетичного мовлення)

Ковалевська Т. Ю., Семененко Л. А. —

Вивчаючи динаміку морфостилістичного аспекту граматичної категорії числа іменників-онімів в ідіолектах видатних поетів, ми звернули увагу на активізацію процесу розширення парадигм числа власних назв формами множини. Процес цей спостерігається в ідіолектах українських і російських сучасних поетів. Аналіз цього явища здійснено за матеріалами творів Ліни Костенко й Миколи Вінграновського (українська мова), Андрія Вознесенського і Белли Ахмадуліної (російська мова). Вибір матеріалу дослідження пов'язаний і з об'єктивними причинами — це зразки поетичного мовлення найвищого гатунку — і з суб'єктивними уподобаннями авторів.

Морфологічна особливість власних назв (далі — ВН) — функціонування або в сингулятиві, або в плюративі; корелятивних за числом пар вони не мають. ВН входять у формально-семантичну дихотомію з апелятивами і за умови втрати своїх категоріальних значень (або частини їх) можуть наближатися до апелятивів або й переходити у деонімізовані апелятиви. На семантичному рівні вони характеризуються двома категоріями: нездатністю до лічення й ідентифікацією, тому вони отримали назву “нелічильні ідентифікатори”. Нас зацікавили випадки відношення двох груп онімів (антропонімів і топонімів) до неозначеної кількості, вираженої експліцитно (змінюю граматичного значення числа).

Розглянемо види трансформованих онімів. Порядок розташування пов'язаний з квантитативною ознакою. Виразальні можливості “непослідовно корелятивної” [3, 77] граматичної категорії числа описані у взаємодії форм і значень, причому домінуючу роль відіграє опис семантико-стилістичної парадигми.

Утворення плюративних форм антропонімів з оказіональним переходом в апелятиви — характерний прийом у творчому доробку Ліни Костенко й А. Вознесенського та нульовий в ідіолектах М. Вінграновського й Б. Ахмадуліної.

А. Вознесенський (більш частотно), Л. Костенко (менш частотно) використовують для трансформації імена найвідоміших діячів у різних галузях науки й культури, а також імена популярних літературних героїв. І це цілком зрозуміло, бо тільки спільна пресупозиційна база адресанта й адресата дає змогу повноцінно декодувати отриману інформацію. Пор.: Ліси та гори мудрі як **Тагори** Ще кажуть мудрі камінь і сова... [10, 265]. — Колхозник, как надои кукурузы? Колхозник: “До небес! И соловьи в ей свищут как **Карузы**” [6, 10]. Прокоментуємо останній приклад. Дві репліки яскраво характеризують як рівень компетенції інтерв'юера, так і рівень співрозмовника у питаннях мовленнєвої культури. Однак фонові знання все ж таки дозволяють мовлянину вжити прізвище відомого оперного співака (порушив при цьому невідмінюваність іншомовного прізвища на -о і “узгодив” його з іменником “соловьи” у числі). — А на 6-ом этаже (только выдержал дом бы!) проводят испытаня сексуальной бомбы. — У, аспиды, портят расу... — Голубые **Пикассы** [5, 411]. Тут плюративна форма у нормі незмінюваного іменника не вказує на групу осіб, які займаються живописом. Цей звуковий комплекс став планом вираження нового означуваного (Пикассы — особи, чий погляд мовець не поділяє). Це символ, соціальне значення якого негативне для всіх тих, чий слова передає автор. Це до певної міри табуований для них онім, який дорівнює при вживанні некодифікованої лексемі. “Соціально-символічний зміст ономастичної лексики може бути узуальним (усвідомлюватися всіма носіями мови) й оказіональним (виникати у вигляді “актуального смислу” в контекстах і / або в ідіолектах окремих носіїв мови)” [11, 147].

Плюративні форми можуть також з'являтися за умов оказіонального переходу ВН в загальну назву, коли “...антропоніми не ідентифікують конкретних детонатів, але здобувають понятійні ознаки й входять як марковані (емоційно забарвлені) синоніми загальних назв...” [2, 106]. Наприклад, імена “політичних діячів”, військових, трансформуючись в апелятив з плюративною формою, позначають безсовісних катів, ворогів людства, загарбників взагалі (негативна конотація актуалізується шляхом перерозподілу семного складу, коли і потенційні семи переходять в архісеми; сигналом для трансформації є зміна морфостилемою граматичного значення числа і граматичної форми). Пор.: Барикади цегли — проти бездомності. Барикади поезії — проти бездумності. Барикади совісті — проти **берій** [10, 145]. У цьому вірші Л. Костенко з презирством ставиться не тільки до **берій**, що уособлюють у собі все те, проти чого треба йти на барикади, а й до згаданих “героїв”, яких принизливо називає **купідонами** (міфонім-плюратив, теж маркований член опозиції): фуркне з **купідонів** потеруха, коли свисне куля біля вуха [10, 145]. І в А. Вознесенського: Не красть вам Россию, блатные **батыи**. И имя вам — свора, а не легион [8, I, 106]. Перед нами морфостилеми, в яких наявна емоційно-якісна конотація, що “...являє собою значення з емоційною домінантою, яке пов'язане з денотативним значенням граматичної одиниці, спирається на одну з його сем і проявляється за допомогою елементів контексту” [9, 53]. Написання плюратива може графічно не змінюватись. Пор.: Я хочу волі, волі!.. А царі? Я хочу жити, жити!.. А **Дантеси**? [10, 236]. У вірші Л. Костенко “Астральний зойк” відсутнє прізвище Пушкіна, хоч зрозуміло, що йдеться про нього, що є єдина можлива асоціативна опозиція Пушкін — Дантес, яка підсилюється опозицією Пушкін — царі. В аналізованому текстовому континумі відсутність усім відомого антропоніма підсилює його

значущість. Пор.: І знов те ж саме, знову за своє, І дух людський знемігся, відкрилатів Христос, не знаю, може, де і є. Зате в очах рябіє од **Пілатів** [10, 266—267]. У цьому прикладі Л. Костенко члени бінарної опозиції названі: Христос — Пілати.

Досить часто для створення узагальнень Ліна Костенко й Андрій Вознесенський використовують імена широко відомих персонажів, актуалізуючи плюративом ті якості, які приписуються їм соціумом. Пор.: ...для різних людей, для щедрих і скнар, продавалися різні Долі. Одні були царівен не гірш, а другі — як бідні **Мінйони** [10, 34]; Ставили “Отелло”. Реквизит — на зеленой сцене платок лежить. **Яги** ухмыляються под хмельком: Снова мерихлюндии, Мейерхольд [5, 356]. **Атосы. Портосы. Арамисы.** В атаку! На приступ! Не срамиться! Былые задиры ушли в дизертиры. Иных убили — иных купили. **Атосы. Портосы. Арамисы.** Тосты. Потомство. Компромиссы [8, II, 350]. У першому випадку трансформований онім передає значення “розбити серце і надії”, у другому — “віроломний, підступний”. А у останньому спочатку актуалізуються семи “хоробрість, відданість, весела вдача”, а далі ті ж форми, завдяки синтагматичному оточенню, передають антонімічний зміст. Такий художній прийом — зіткнення тих самих морфостилем, але з різким перерозподілом семного складу, з контрастною зміною конотацій — має великий експресивний потенціал.

Але тільки імена видатних осіб й відомих персонажів за умов трансформації дають узагальнену назву відкритому класу осіб, які відповідають ознакам, що утворюють сигніфікат даної неозначеної множинності. Такими узагальненими назвами стають і звичайні імена. Єдина пресупозиційна асоціація, яку вони викликають, — це вказівка на соціальний страт, до якого вони належать. Пор.: Десь подруги твої, **Земфіри** й **Маріули**, вечірній сизий брухт спідницями метуть [10, 407]. Розповідаючи про трагічну долю першої циганської поетеси Папуші, Ліна Костенко, використавши марковані члени опозиції, створила наочну картину соціального оточення, в якому так трагічно існувала героїня.

Аналогічні приклади знаходимо і у А.Вознесенського: Не какие-то “винтики”, а мыслители, он любил ваши митинги, **Глебы, Вани** и **Митьки** [8, I, 385]. У даних випадках емпатизація соціально символічного статусу носіїв цих імен призвела до втрати семи ідентифікації індивідуального об’єкта, що і стало поштовхом для апелятивізації названих імен.

Характерною ознакою ідіостилю Ліни Костенко слід визнати наявність значної кількості трансформованих міфонімів: Колись же вони шезнуть, **всі скрині всіх Пандор.** Танцюй, танцюй, дитино! Життя — страшна корида. На сотню Мінотаврів — один тореадор [10, 114]. В корчах і в кручах умирають міфи. Чугайстер шез. Покаялись нявки. І тільки ми, подряпані **Сізіфи**, тябричим вгору камінь-рюкзаки [10, 180]. Підтопані пари, такі непаристі, **як Януси**, дивляться в різні боки [10, 399]. Аналізуючи емоційно-оцінну конотацію вислову, яка створюється вживанням плюративних форм онімів, спостерігаючи семантичний зсув ВН у бік загальності, метафоричності, символічності, лінгвостиліст В. А. Чабаненко цілком логічно зауважує, що “виразова енергія українського слова часто залежить від естетичного осмислення його семантики, морфемної будови, фонетичного складу та граматичної форми, причому це осмислення тим ефективніше, чим більше в ньому суб’єктивно-асоціативних моментів і заглиблень у культурно-національний контекст” [12, 55]. Отже, експресія вжитку й декодування мор-

фостилеми в постичному мовленні базується на психолінгвістичних, соціолінгвістичних, інтралінгвістичних чинниках. А саму проблему “норма: відхилення від норми” стилістика декодування вирішує як зміну коду у формі часткового порушення накладених на код обмежень, що дозволяє передавати стилістично релевантну інформацію, тобто конотацію й ієрархію смислів [Див.: I, 62].

Процес трансформації ВН — міфонімів слід визнати низькочастотним для ідіолекту А. Вознесенського.

За кожним із загальновідомих онімів закріплений ореол конвекціональних смислів, і ці не означувані мовною природою ВН смисли трансформуються при зміні онімом граматичного значення числа. Інакше кажучи, ті характеристики, атрибути, які приписуються соціумом певному об'єкту у формі міфу, узагальнюючись, переходять у символ. Пор.: О земле згорблена! В надії скам'янілій, В твоєму погляді життя і смерть сплелись, Під вікнами **америк і бразилій** Сліпий народ твій щастя не домігсь! [4, 77].

Гіркі слова М.Вінграновського про минуле Гуцульщини — “земля страждань, прокляття і пільми”, але гірким видався й іммігрантський шлях до “**америк і бразилій**”. Поезд шел по **Варшавам, Берлинам**. Обернулась Марина назад. “Россия моя, лучина...” А могла бы рябиной назвать [6, 276]. У даному випадку (вірш А. Вознесенського) плюративи символізують напрямок руху післяреволюційної російської еміграції. Іноді топонім-плюратив тільки завдяки графічному оформленню можна визнати як такий, що знаходиться на межі топонім/апелятив і/або такий, що повністю апелятизувався. Але обидва означені марковані елементи дискурсу досить чітко виражають обсяг прирощеного значення. Пор. із поезій М.Вінграновського: Не згуби мою молодість, **Україно**. І сумління мої не зганьби... ..Підійми моє серце над часом і простором І тривоги свої ти мені довір. Не стоїть моя хата від тебе осторонь, Бо других **Україн** не шукає мій зір [4, 207]. Узуальна й оказіональна граматичні форми утворюють антонімічну пару Батьківщина/чужина. Але наявність близькорозташованої узуальної форми підтримує категоріальні ознаки ВН і в плюративі. А ось у вірші “Повернення Хікмета” ситуація інша: Будь проклята тоді! Тоді я сам — **Туреччина**. Я — ти! Я та **Туреччина**, ім'я якій Свобода. Тремтіть, **туреччини!** Поети — не кроти [4, 121]. Це розмова мертвого поета з Батьківщиною, що вбила його, точніше, з двома різними Батьківщинами. З справжньою, з **Туреччиною**, і з іншою, з **туреччинами**, у яких “...гумовий хребет Перед фашистськими ногами і штиблетами...”. Перенесення граматичної антонімії форм на лексичний рівень (топонім/апелятив), потім на семантичний (активізація потенційних сем) — вдалий прийом компресії інформації.

Випадки написання відономастичного апелятива з малої літери зустрічається і в ідіолекті А. Вознесенського: Любит Блока и Сирана, режет рюмкой пельмени. Есть другие **россии**. Но мне эта милее [7, 133]. І в цьому випадку зміна граматичної і графічної форми змінює й семантичне наповнення, тобто цей знак стає означенням нового означуваного (інші люди, інший спосіб життя, світосприйняття). Значно частіше плюративні форми топонімів передають узагальнену назву місцевості. Наприклад, читаємо у Вознесенського: Их величеством поразвlechься прет народ от Коломн и Клязьм [5, 440]. (Маються на увазі близькі до Москви невеличкі міста, де жили робітники, що постраждали під час Ходинської трагедії). Солнце за морскую линию удаляется, дурачась, своей нежной полови-

ною вылезає в Гондурасах [6, 307]. Десь у центральній Америці, в екзотичних далеких країнах. “Уанджюк, что такое Абебеа?” “Это похоже на абебе. Оно над Римами и Адис-Абебами Звенит бессмертное на трубе!” [5, 427]. Десь над Європою, Африкою, надетнічне, безмежне, всеохоплююче.

Нами не зареєстровані випадки функціонування відтопонімичних плюративів в ідіолектах Ліни Костенко, Белли Ахмадуліної.

1. Процес утворення оказіональних плюративних форм онімів, повної або часткової деономізації притаманний поетичному мовленню як українських, так і російських поетів, а частотність використання цього художнього засобу пов'язана з особливостями ідіолекту конкретного поета. Ліна Костенко і А. Вознесенський активно утворюють плюративні форми антропонімів. Дані морфостилеми мають значний виражальний потенціал, що обумовлюється синтагматичним контекстом. Вивчення цих маркованих елементів розкриває потенційні можливості приращення значення.

2. За наявності негативної конотації у відантропонімній плюративній лексемі змінюється графічне оформлення (пишеться як апелятив), відбувається перерозподіл семного складу, і сема “ім'я” стає периферійною. Онім майже повністю перетворюється в апелятив: таким утворенням притаманні найглибші семантичні зсуви. За відсутності негативної конотації чи наявності послабленої негативної конотації у відантропонімній плюративній лексемі — ВН графічне оформлення не змінюється, і той перерозподіл сем, який відбувається в лексемі, не призводить до повної втрати категоріальних значень оніма. Семний канал розширюється.

3. При декодуванні значення оніма-плюратива велику роль відіграє синтагматичне оточення, яке може змінювати семний склад тієї ж форми на діаметрально протилежний навіть у близьких між собою дискурсах. Для адекватного декодування морфостилем важливою слід визнати також наявність спільної пресупозиційної бази мовця і реципієнта. Це стосується як відантропонімних, так і відтопонімних плюративів.

4. Трансформовані топоніми за частотою вжитку посідають друге місце (після плюративних форм антропонімів). Цей прийом виявлено у творах М. Вінграновського й А. Вознесенського. В поетичних ідіолектах Ліни Костенко і Белли Ахмадуліної форми топонімів-сингулятивів не трансформуються.

Резюме

Зробено спробу висвітлити участь морфостилем у передачі стилістично і конотативно релевантної інформації, показати наслідки експресивно-емотивного впливу маркованих форм на реципієнта, усвідомити динаміку використання означених одиниць у двох споріднених мовах — українській і російській.

Список цитованої літератури

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования. — М., 1990. — 301 с.
2. Болотов В. И. Множественное число имени собственного и апеллятива // Имя нарицательное и собственное. — М., 1978. — С. 93—106.
3. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий. — Л., 1976. — 255 с.

4. *Вінграновський М. С.* Вибрані твори. — К., 1986. — 463 с.
5. *Вознесенский А. А.* Аксиома самоиска: Избранные стихи и проза. — М., 1990. — 561 с.
6. *Вознесенский А. А.* Ров: стихи, проза. — М., 1987. — 734 с.
7. *Вознесенский А. А.* Россия. Poesia. — М., 1991. — 45 с.
8. *Вознесенский А. А.* Собрание сочинений: в 3-х т. — М., 1983—1984. — т. 1, 1983. — 463 с.; т. 2, 1984. — 543 с.; т. 3, 1984. — 494 с.
9. *Вольперт Р. Х.* Коннотативный уровень описания грамматики (на материале художественного текста немецкого языка). — Рига, 1979. — 159 с.
10. *Костенко Л. В.* Вибране. — К., 1989. — 559 с.
11. *Саплин Ю. Ю.* Символическое осмысление ономастической лексики // VI республіканська ономастична конференція: Тези доповідей і повідомлень. — Одеса, 1990. — С. 146—147.
12. *Чабаненко В. А.* Основи мовної експресії. — К., 1984. — 168 с.